

„АНАЛИЗИ“ от ДИМИТЪР КИРКОВ.
С., изд. „Наука и изкуство“, 1981

Когато взех в ръце книгата на Димитър Кирков, тя не бе вече съвсем нова за мене. Бях чел отделните анализи за романите на Генчо Стоев „Цената на златото“ и „Завръщане“, за новелата на Дико Фучеджиев „Дървото на греха“ и за повестта на Павел Вежинов „Барьерата“, които предварително се появиха по страниците на столичните литературни списания. Бях споделил с колеги, пък и с автора силното въздействие на тези майсторски написани литературоведски текстове. Толкова по-голям оставаше интересът ми към начина, по който те са свързани в книгата, към авторската концепция, която очаквах да открия в обобщителна статия.

Още преди година Кирков ми беше загатнал за някакво свое оригинално решение, но все пак композицията на книгата ме изненада, дори в известен смисъл ме завари неподготвен. Толкова сме привикнали към стандартното изложение на теоретичните статии, че когато открием нестандартно по форма извеждане на критическите идеи, в първия момент като че ли изпитваме съпротивление. Възможни и необходими ли са тези диалози между автора на анализите и неговия изобретателен опонент инж. Б. С. — питах се аз, — и още, не олекотяват ли те научната стойност на книгата, не разрушават ли концентрацията на мислите ни?

Наистина опасността от злополучен резултат при подобен експеримент е огромна, но Димитър Кирков решително е спечелил. Именно благодарение на спойката между анализите и диалозите той е успял да създаде забележителна литературоведска книга с висока научна и — продължавам мисълта си без колебание — художествена стойност.

И така критикът полага на бюрото си три свои любими книги, при това книги с неоспорим принос в националния литературен процес, и започва „следствие“. Да, нека не се боим от съдебния термин, анализът е истинско следствие, при което разпръснатите факти трябва да се подредят и да се открие скритият им за простото око смисъл, тайният им език, за да излязат наяве механизмите на „леянието“, за да се изследват подбудите на извършителя и да се реставрират тъмните ъгли в картината, която да засвети с автентичен блясък.

Знаем колко пагубно за крайния резултат е „дирижираното следствие“, когато предубеленият следовател наглася фактите спрямо своята презумпция, но пък известна ни е и благотворната роля на интуицията на професионалиста. При анализа действуват същите закони: колкото катастрофална би била идеята критикът да доказва предварително формулираната си теза, толкова благотворно ще е доверието в интуитивното усещане.

Интелектуалният подтик не е достатъчен, за да се захванеш с анализ на литературна творба — както въобще при допира с изкуството и тук уравниовесяването между интелектуалното и емоционалното начало е първостепенно изискване. Автора на творбата, която се заемаш да изследваш, трябва вече да чувствуваш като свой духовен спътник, като съприказчик. Неговите идеи властно трябва да са заели мястото си в твоя емоционален и духовен свят и да се е завързал диалог, в който ти да отстояваш и да решаваш свои първостепенни екзистенциални проблеми. Защото какъв е смисълът иначе да търсиш в текста абстрактни идеи, с които нищо да не те свързва, защо ти е детайлното разкриване на образите на герои, чиято нравствена и идейна позиция ти е безразлична. Анализът на литературната творба се превръща в изповед на твореца, който открива своите и на ближните си мъчителни въпроси, пренесени в изведената в блясък художествена идея.

Точно на такива трудни въпроси търси отговор Димитър Кирков в своите анализи. Той започва от темата за националното и общочовешкото, за да се задълбочи в изследването на различните сфери на битието въз основа на проследяването на осмислените в съвременните български литературни творби антиномии: „свободен — роб, добро — зло, истина — лъжа, любов — омраза и т. н.“. В резултат на едно първо ниво ние се убеждаваме, че нашата съвременна литература е щедра надарена с творчески индивидуалности, че дълбините на съвременното художествено мислене са съответствували на усложнената психика на съвременния социалистически човек. Отвъд тази очевидна констатация авторът предлага пътуване към философските и идеологическите ѝ основания, към богатството на естетическите ѝ одежди. Разграждането на хармонично построените художествени творби води до вторичен синтез, при който отлично изпълват

многобройните съставки, довели до хармонията.

Неслучайно книгата започва с анализа на Генчо Стоевите творби. Кирков се интересува от причините за техния успех, от собственото си влечение към света на писателя — обяснява го не чрез повърхностно преразказване на сюжетните линии, не чрез шаблонното изтъкване на героичното начало в образите на защитниците на националната идея, а чрез задълбочено проследяване на разгръщането на философските идеи в произведенията. Критикът търси проекциите на „съхранените уроци на монополията народен опит“ в композицията на романите. И всеки детайл придобива особен смисъл, всеки жест, всяка реплика на героите се съотнася към внушенията на цялото, за да се разграничат полярните идеологически и нравствени позиции на героите-антагонисти, да се открие историческият смисъл в противоречията на съдбата на отделната личност. На Кирков това е необходимо не за да докаже само стойността на романите като художествен факт, а преди всичко като факт в националната култура, в националния духовен живот, като актуална за съвременния човек идея. Първият прочит на творбите без съмнение е бил повече емоционален, те са резонирали силно в съзнанието на критика-читател и той се връща към тях, за да осмисли интелектуално причините за внушенията, които налагат.

За такъв прочит не е достатъчна литературоведската подготвеност — той изисква сериозни философски, социологически, етико-нравствени познания. Томас Ман казваше, че голямото художествено произведение трудно се разшифрова с един прочит. И сам предложи в забележителните си есета задълбочен критико-философски анализ на романите си. Кирков се е постарал също анализите му да се превърнат в „новели за критическото съзнание“. Той използва всички съвременни постижения на аналитичната наука, за да упражни максимално въздействието върху съзнанието ни. Изследва взаимоотношенията между героите, временно-пространствените връзки между събитията, за да придаде в крайна сметка знаков смисъл на художествените образи. Така след него достигахме до откритието за граданията на отчуждението у хаджи Враньо, която пък го довежда до „гибелта на човешкото“. Размислите на критика за „моралната отговорност“ на водачите на въстанието пред жертвите, за „нравствено-мирогледните колебания“ на поробителя, за пораждателите се „неувереност и страдание“ в душата му, противопоставени на „психическото спокойствие и равновесие“ на осъзнаващите волята си за свобода българи, звучат съвременно и актуално, защото доразкриват ценни национални характеристики, уловени в момент на върховно историческо изпитание. Вторият роман „Завръщане“ дава възможност на Кирков да проследи развитието на тези категории в тежките години на „исторически спад“, на „без-

времие“, когато отговорността повече от всякога се разпростира върху всички, когато се разразява остър конфликт между индивидуалното битие и битието на идеите.

Навлзайки все по-уверено във философската и идеологическа проблематика на романите, Кирков нито за миг не забравя, че крайната цел на неговия труд е да разкрие цялото идейно и художествено богатство на прозата на Генчо Стоев. И в диалога с остоумения си опонент сам припомня, че „ако бъде пренебрегната естетическата същност на творбата, значи критиката се е разтворила в съседните ѝ области на знанието“. Но ясно съзнава опасността от формализиране на търсенията, когато се извлича само „чистият художествен елемент в произведението“.

Според Кирков, „ако се обърнем към структурата на самия текст, в никакъв случай не бихме могли да отделим някакъв чист самостоятелен естетически елемент. Същността на художествената творба е нейното органическо единство, целостта.“ И критикът последователно защитава твърдението си, като подчнява винаги интереса си към детайлите на художествената цялост, или казано с неговите думи, като се стреми да „открива комплексната съдържателност на всеки художествен знак и естетическата стойност на всеки идейно-познавателен елемент“. Именно по този начин критикът-творец ще излезе от омагьосания кръг на безсмислените твърдения „харесва ми“ — „не ми харесва“ и ще се постарее да каже на читателя „нещо повече от това, което е могъл сам да види“. Аз бих продължил смело тази мисъл с твърдението, че такъв критик има какво да каже и на самия автор, без да го поучава как да пише. Интелигентният анализатор вижда и „надсъзнателните“ мотиви в произведението, той отива отвъд очевидното, в сферата на общочовешките идеи, към най-стойностен размисъл за границите и предназначението на изкуството. Той развива въображението на читателя, прегражда пътя на елементарните и опростителски тълкувания, открива нови пътища пред теоретическото проникновение.

Размислите за значението на анализа отвеждат Кирков към още по-широко тълкуване на произведенията. Той все по-последователно ни насочва към идеята, че в същност всяка отделна творба е брънка от единен процес, този на съвременното изкуство. И естествено достига до проблема за ролята на мита, за съвременната функция на митологичното, за силата на духовната приемственост. Все въпроси, които измъчват съзнанието ни, защото знаем, че без всестраниното им осмисляне и прилагане в духовния ни опит трудно крачим напред. Диалогът „Смисълът на безсмислиците“, посветен на тълкуванията на митологичното, е истински връх в книгата на Кирков. Като че ли в нашия съвременен литературознание няма толкова ясно и точно описание на митологичните теории, на отношението на немитологичното съзна-

ние към мита. Авторът не се оставя да попадне в улковите на събланистелни интерпретации, марксистското тълкуване на мита като „сетивно-мисловна обективизация на драматичен диалог“ на човека с околния свят, със себеподобните си и със себе си отвежда към осмислянето на най-важната функция на мита — че „като оръдие и символ на културата той е отклонявал човешкия род от бездуховността, сочил е безкрайните хоризонти на човешкия дух“.

Въоръжен с верни методологически познания, Кирков умело анализира новелата „Дървото на греха“ от Дико Фучеджиев. Драмата на главния герой, пащата на дълбоката градина Божия, е разкрита с проникновение. Критикът отново ни съблъсква с вечните теми за доброто и злото, за греха и вината и все повече ние сами започваме да усещаме общите неща между отделните анализи и свързващите ги диалози. Все по-дълбоко ни увлича този остро конфликтен разговор за функцията на изкуството, за зрелостта на художествената мисъл. Някак от само себе си се налага и съзнанието за огромните възможности на метода на социалистическия реализъм, за високите завоевания на нашето съвременно белетристично изкуство. Анализът доказва, че творците се нагърбват с разгръщането на големи художествени идеи и намират сили да ги разкрият в тяхната полифоницит.

Съвременното изкуство може да говори за всичко, може да използва всякакви форми. То се обръща към историческото минало, за да свърже в повествованието историческите и измислените личности, като ги превръща в пълнокръвни художествени герои, изразители на съвършеното „единство между художествената поетика и историческото съдържание“. Изкуството не се бои да потърси и внушенията на митологическото, за да унищожи мита като паметник на „доисторическата безсмислица“ и да го възкреси „като образ с висок човешки смисъл“. Изкуството умело борови и с фантазии мотиви, слети дълбоко със сетивното внушение, за да ни отвежда към усещането за нравствения и естетически идеал на нашето време.

Последното Кирков доказва чрез майсторски анализ на повестта „Барьерата“ от Павел Вежинов. Наистина тук можем да отправим към критика възражението, че той не е успял да осмисли цялата философска дълбочина на творбата, да се домогне до социалното й внушение, но и не това е било целта на директното му. Темата на анализа „Високо — над калта“ е в същност обобщително звено на цялата книга. Конфликтът между Антони и Доротея е видян (малко схематизирано) като противопоставяне между ниското и високото, между хармоничното и дисхармоничното. И все пак, мисля си, след като и Кирков, пък и аз, не вярваме докрай във възможността на Доротея да полети, с какво сме се издигнали над Антони, не сме ли заразени и ние всички от

рационализма — тази болест на века? Съзнаваме, че трябва да вървим все нагоре по „моралната вертикала“, че, обективно погледнато, дори сме направили решителни стъпки, а все нещо ни се изплъзва, все оставаме при страховете и съмненията си и се успокояваме, че ни е останала още надежда.

Ето, че започнахме с изкуството на анализа и завършваме с метафизични въпроси. Възможно и оправдано ли е да извървим целия този път с една литературоведска книга? Изглежда, че въпросът е безсмислен, шом пътуването е реалност. Нещо повече, като че ли този е и истинският път на литературознанието към читателското множество. Инженерът събеседник на Димитър Кирков е негов достоен опонент, защото да не бъдат и хората с разнообразни професии, които търсят истината за себе си и за своето време в творбите на съвременните ни писатели, и защото ние, литературните критици, да не се опитаме с изкуството си да им помогнем в това търсене?

След всичко казано оценката ми за книгата „Анализи“ от Димитър Кирков се налага от само себе си. Благодарение на майсторството му видях между допирните точки на трите изобразени сфери: обществено-историческата, нравствената и екзистенциалната Човека — „стъпил на земята и отправил поглед към небето“.

Георги Цанков

„НИКОЛА ВАПЦАРОВ“. НОВИ ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ, сборник.

С., „Български писател“, 1980

Напоследък все повече нараства интересът на литературознанието ни към личността и творчеството на Никола Вапцаров. Появиха се значителен брой изследвания, посетени на големия български поет-комунист, поет-огняр-интелигент, както сполучливо го нарече Петко Тотев. След сборника „Никола Вапцаров. Нови изследвания“ (1970) бяха публикувани отделни книги за поета, излезе и „Летопис на Н. Вапцаров“, подготвен от Б. Вапцарова. Обработено и предадено за печат е и ръкописното наследство на поета, с което ще бъде завършен един дългогодишен и плодотворен етап от вапцароведението.

През този етап марксистското ни литературознание показа своите широки възможности, наличието на разнообразни подходи при оценката на едно негово, но изключително по своето значение творческо дело. Това дело е пресечна точка в националната ни поезия, непосредствен резултат от развитието й, както и от постиженията на пролетарските ни поети-комунисти от 30-те години. Тези приемник и най-ярък представител стана именно Н. Вапцаров. Нещо повече, в междупароден план неговата поезия все повече се разглежда като синоним на творчество, създавано в името на човечността, в името на